

**SCIENTIFIC PAPERS
OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE**
Series C
Faculty of Humanities
7 (2001)

RUSKÉ DĚJINY

Václav Veber
Fakulta humanitních studií Univerzity Pardubice

Bolševismus je zajisté plod evropského socialistického myšlení. Je také plodem ruských dějin, ruského neorganického vývoje, který se střetl s radikálními západními idejemi (Masaryk píše: bolševik je ruský mnich popletený Feuerbachem). Přibližně od poloviny 17. století dochází ke stále užšímu kontaktu Ruska s Evropou, Evropa ho objevila, ale Rusko ji překvapilo nečekanou aktivitou.

Počíná téměř dvoustaletá perioda nezadržitelného postupu ruských hranic k západu, píše Savickij.¹⁾

V 18. století bylo Rusko na Dněpru, ve 20. na Visle (za sto let *postoupilo* o 800 km), po celou tu dobu až do současnosti vzbuzuje v Evropě zároveň naděje i obavy. Poprvé byly ruské armády v Evropě roku 1734 za carevny Anny Ivanovny v tehdy pruském Gdaňsku, za sedmileté války (1756 - 1765) v Evropě zdomácněly, 1743 poprvé obsadily Finsko (zatím bez záboru) a 1772 - 1795 participovaly na dělení polského státu. V celých svých dějinách bylo Rusko *něčím zvláštním* (to píše Kissinger²⁾), hraničilo s třemi kulturami - evropskou, asijskou a muslimskou a i jeho obyvatelstvo pocházelo z každé z nich. Neustále se mísilo a rostlo, vždy zajištěno a podpořeno velkou armádou (prý ji vyžadovala nekonečná rovina bez hranic, otevřená útokům i vyzývající k expanzi). Nepřetržitě se zmítalo (a dosud zmítá) mezi utkvělým pocitem ohrožení a misionářským zápalem, mezi požadavky Evropy a pokušeními Asie. Rozkládá se na dvou kontinentech a zaujímá (podle stavu k roku 1917) téměř jednu šestinu veškeré zemské souše.³⁾

Ale nejenom to, ani jeho sousedy nesmí být státy, které by případně mohly ohrozit bezpečnost Ruska, tak jak ono ji chápe. V tomto smyslu jsou téměř nemístné

-
1. Savickij, P. N.: Šestina světa, Praha 1933, str. 15. Savickij byl duchovním otcem evrazijsství, vlivné ideje i hnutí mezi porevolučními ruskými emigranty. Žil a tvořil v Praze. Po vzniku Ruské federace v roce 1991 přišly tyto ideje opět do módy. Nejlepší je přečíst práce Savického (z dalších Evropa i Evrazijska z roku 1922, N. S. Trubeckého (nejreprezentativnější asi Evropa i Celověčestvo, Sofija 1920) a hlavně Vernadského, který všechny široce rozvětvené ideje zapracoval do svého přehledu ruských dějin. Viz mj. Vernadskij, G. V.: Načertanije russkoj istorii, Praga 1927 a Opyt istorii Evrazii s poloviny VI věka do nastojaščego vremeni, Berlín 1934. Nejnovější přehled je u Vandalkovskaja, M. G.: Istoričeskaja nauka rossijskoj emigracii: "evrazijskij soblazn", Moskva 1997.
 2. Kissinger, H.: Umění diplomacie, Praha 1966, str. 18 a další.

diskuse o tom, kam Rusko patří - do Evropy, nebo do Asie. Rusko je euroasijská mocnost a na Evropu, ať už má k ní jakýkoli vztah, se dívá jako na kořist. V příznivých dobách své expanze do Evropy hned chce budovat společný evropský dům, v opačném případě nese do Asie evropskou civilizaci a je euroasijské (a hodlá zaujmout rozlohy bývalé Čingischánovy říše jako jeho dědic, Rusové s Asií mají prý stejnou mentalitu a mnoho společného, v chování i psychologii, jako Asiíci mají i oni přímo potřebu bezpodmínečně se podříditi vyššímu principu, jaký představuje vlastní stát). Rusové velmi ochotně opakují známou tezi britského historika Arnolda Toynbeeho o tom, že Rusko nepatří do žádného světa, neboť samo o sobě je už svébytným vesmírem. V listopadu 1993 se v Moskvě konalo mimořádně navštěvené sympozium na téma Východní Evropa v nových podmínkách a zahraniční politika Ruska. Hlavní závěrečné slovo měl metropolita Kyrill, který řídí zahraniční styky moskevské patriarchie. Ten své stanovisko shrnul takto:

Současná zahraniční politika Ruska nepředpokládá žádnou integraci se západní Evropou, která by mohla zpochybnit vlastní hodnotu Ruska jakožto velkého eurazijského státu. Rusko se nikdy nebude integrovat do západního systému, jak to mohou učinit jiné země, protože Rusko zůstane Ruskem, zůstane obřím eurazijským celkem od Kaliningradu po Čukotku.⁴⁾

Ovšem, i bez vztahu k Rusku soužití evropských států v minulosti nebylo bez problémů a nedostatků. Středověk uznával koncepci univerzální křesťanské mravnosti (neměl však sílu ji prosadit), ale Richelieu, Vilém Oranžský a William Pitt ji postupně nahradili politikou národního zájmu - ta se nadlouho stala vůdčím principem evropské diplomacie a přežívá až dodnes (důvějme, že dožívá). Tedy více než 300 let Evropa zakládala svůj a pak i světový pořádek na vyvážení národního zájmu politikou rovnováhy a na ní založila své úsilí o vlastní bezpečnost. Rusko však bylo trvalou a nevyzpytatelnou hrozbou této mocenské rovnováhy (někdy ale i součástí a dvakrát v evropské historii vydatně pomohlo znemožnit založení univerzálního impéria - Napoleonova i Hitlerova), ale nejtrvaleji sledovalo systém univerzální agrese. Již lord Palmerston, který byl vzhledem ke svému postavení trochu v roli odpovědného politika za fungující rovnováhu evropských sil, říkal, že Rusko je takové, jaké je, jednak pro osobní povahu carů, a jednak pro *svůj neměnný vládní systém.*⁵⁾

-
3. Ohromné rozlohy působily jistě na domácí obyvatele i na náhodné návštěvníky Ruska. To dokládají např. v létě 2000 vydané dosud neznámé dopisy Antonína Dvořáka z cest, dva z nich jsou z Ruska (dopisy koupil a vydal nadační fond Pražský podzim k desátému jubilejnímu festivalu 2000, je to 18 dopisů adresovaných Dvořákem svému nejlepšímu příteli Aloisu Göbloví, původně violistovi orchestru Prozatímního divadla, poté tajemníkovi a správci sychrovského panství knížete Kamila Rohana). V roce 1890 do Ruska Dvořáka pozval Petr I. Čajkovskij (ale na jeho koncert zapomněl přijít), Dvořák 17. března 1890 svému českému příteli mj. psal: *Moskva je velká vesnice, domy jako u nás v Čáslavi anebo v Budějovicích, většinou jsou malé, nízké - ulice široké - a byty překrásně vystrojené. Všecka čest!!! Kremli!!! Kolosální, překrásný, a to bohatství v něm, k neuvěření. V ulicích nečistota a bláta až hrůza a líbezný zápach nečistých koňů a lidí Vám jasně ukazuje, že jsou zde poměry až trochu asijské. Ale to nic nedělá, ty ohromné protivy zde Vás se vším opět smíří, a máte-li právě slovanské srdce, ihned pociťujete velikost tohoto ohromného národa a té kolosální říše, až Vám rozum za tím stát zůstane! Hospodářské noviny, 8. září 2000, str. 11.*
 4. Informace o sympoziu i citát viz Fištein, J.: Mezi evropským poloostrovem a Ruskem, Středoevropské noviny, květen 1994, č. 3.
 5. Parafrazuji zde Kissingera, Umění diplomacie, c. d. v pozn. č. 2, str. 100n.

Ruský emigrantský historik Šmurlo říkal, že Rusko sedí na dvou židlích, mezi Východem a Západem, že má dějiny evropské i asijské, které jsou vzájemně nepřátelské, a že jeho vývoj plyne ve dvou souběžných potocích. Pro něho, který po bolševickém převratu v roce 1917 žil v Evropě, byla ovšem Evropa symbolem kultury, rozvoje a pohybu, zatímco v Asii viděl jen stojatou vodu a barbarství.⁶⁾ I současný ředitel Historického ústavu ruské Akademie věd A. N. Sacharov si myslí, že Rusko je současně Evropou i Asií, alespoň to říká na konferencích a přednáškách po Evropě.⁷⁾ Připomíná při této příležitosti, že Rusko s Evropou pojí jazyk, náboženství a ekonomické vazby, s Asií naproti tomu způsob vlády, jímž je *centralistický despotismus*, z čehož prý vyplývá věčná ruská otázka, jakou cestou jít? A z potíží se tradičně Rusko zachraňuje autoritativně, tj. silou, diktaturou (to prý dobře věděli bolševici, hlavně Stalin). Pořádek, silná ústřední moc - to je odedávna hlavní deviza ruských elit.

Sacharov má jistě pravdu v tom, že v Rusku je neobvykle drsné podnebí, což umožňuje na sever otevřená rovina. I v úrodných oblastech Ukrajiny leží obvykle tři měsíce v roce sníh. Rusko charakterizuje podle něho les a řeka, je to země říčních cest a bohatých lesů. Les pokrýval po větší část dějin více než polovinu Ruska, chránil, dával potravu i materiál k bydlení, šatil lidi i obouval. Oprávněně se Rusko nazývalo dřevěným, také často a lehce shořelo. To vše prý mělo vliv na charakter, obyčej i psychologii lidí obývajících Rusko, ti vlivem těchto podmínek rychle pracovali v krátkém létě a dlouho odpočívali v tvrdé a nekonečné zimě, systematická práce ani nemohla být smyslem jejich života.

PROBLÉMY RUSKÝCH DĚJIN

Základy Ruska jako mocného státu - abychom se vrátili k dějinám této mohutné země - položili Tataři svou dvoustaletou vládou nad Ruskem (1237 - 1452), alespoň podle Vernadského.⁸⁾ Vliv Kyjeva se prý neoprávněně přeceňuje. Zdá se to být neobvyklé, ale Tataři prý sice tvrdě vládli, padli na Rusko jako trest boží, ale nezměnili a neporušili duch Ruska. Naopak, naučili Rusy vytvářet sílu, vojenskou organizaci, stát (mongolského typu v Evropě neznámý), čili způsob, jak se stát *mocnou hordou*. Tatarská Zlatá horda byla prý pro Rusko totéž, co Karel Veliký znamenal pro Evropu. Tak se Attilova tažení zapsala do ruských dějin významněj-

-
6. Šmurlo, E.: Rusko v Asii a Evropě, Praha 1926, str. 10 - 13. Píše tamtéž, že ruský národ odjakživa žil na východním kraji světa evropského, v bezprostředním a stálém styku se světem asijským (str. 56) a nebyl by to Rus, aby nedodal, že Rusko má právo na vděčnost národů Evropy, které chránilo svou hrudí před Asií (str. 57).
 7. Např. na veřejné přednášce v Seminárii východoevropských dějin na Filosofické fakultě UK v Praze 6. 6. 1996 nebo v Budapešti v květnu 1998 na mezinárodní konferenci o *místu Ruska v Evropě*. Sacharov, A. N.: Istorické faktory razvitii Rossii, in: Mesto Rossii v Evrope - matérialy meždunarodnoj konferencii, ed. Djula Svak (Gyula Szvák), Budapest 1999, str.9 an. Sacharov byl úvodním řečníkem plenárního shromáždění konference.
 8. Georgij V. Vernadskij (1887 - 1973) je na Západě uznáván za jednoho z předních historiků Ruska. Byl žákem V. Ključevského a A. Kizevettera. 1920 emigroval z Ruska, od 1922 učil historii na Ruské právnické fakultě v Praze, 1927 - 1956 působil na Yaleské univerzitě v USA (tam je i jeho pozůstalost). V Praze 1927 napsal učebnici Dějiny Ruska, kterou stále upravoval a dopisoval, až se dopracoval k jejímu šestému vydání v roce 1969. Toto poslední vydání, dovedené do 60. let 20. století, si konečně přeložili i Rusové, na ně odkazují. Vernadskij, G.: Russkaja istorija, Moskva 1997.

ším písmem než Suvorovova aktivita, který byl svázán koalicí. Je pravda, že jihozápadní cíp Ruska se vydělil z vlivu tatarské Hordy, ale Litva ani Polsko se přes všechnu svou snahu neprosadily jako sjednotitelé ruských zemí. To učinila až Moskva, která ze souboru byzantských a mongolských tradic vykovala ruskost, nesmířitelnou s evropským latinstvím. A protože koncem 15. století padla i Byzanc (pod tlakem osmanských Turků), stalo se Rusko postupně hlavním státem ortodoxního křesťanství, pravoslavné církve.

Masaryk ve své znamenité práci Rusko a Evropa⁹⁾ vysvětluje, že tatarské panství mělo na vývoj Ruska *veliký vliv*, nikoli však rozhodující, a že Tatary nepočíná v ruských dějinách žádná nová epocha. Tatarský vliv se prý prosadil v životě dvorském, v administrativě, ve válečnictví, v surových mravech a zvycích a zdržel ruský vývoj či ho učinil pomalejším. Nakonec větší vliv měly podle Masaryka vlivy polsko-litevské a švédsko-německé, nutily ke sjednocení Rusů, působily i kulturně a hlavně překážely ruskému pochodu k moři. Rusové jako Seveřani se odjakživa tlačili k bohatšímu a teplejšímu jihu. Nový státoprávně změněný stát vytvořil teprve Ivan Hrozný, který se opřel o církve a prosadil po porážce bojarů absolutistický stát. Masaryk ho nazývá *velestátem* a poukazuje zvláště na jeho administrativní potřeby.¹⁰⁾ Spolu s tím se změnilo postavení aristokracie i všeho obyvatelstva, zvláště mužiků. Mohutnou byrokracií, nutnou k správě stále větší říše, vytvořili první Romanovci, 1510 ve Pskově byla *s rozmyslem a plánovitě* ukončena existence věcí, jakýchsi lidových shromáždění, zemský Sobor už stejně jen s administrativními pravomocemi skončil 1653, 1572 zavedl Boris Godunov definitivně poddanství a přibližně v téže době se církve plně podřídila státu, vůle carova se stala církví zákonem. Je více než zřetelné, že Rusové měli za učitele Byzantince a svůj stát rozvíjeli od prvopočátku z vlastních základů. V praxi byli odkázáni na Evropu, hledali u ní poučení a napodobovali ji, už proto, aby ji v budoucnosti udolali a porazili.

Není pochyb o tom, že Rusko poznamenal Petr I. (carem 1682, ale ve skutečnosti až 1689 - 1725), kterého mnozí nazývají Velikým. Přidržíme se střízlivého hodno-

9. Masaryk, T. G.: Rusko a Evropa - studie o duchovních proudech v Rusku, díl I, Praha 1930, str. 27 an. Rozhodující či méně rozhodný vliv Tatarů na ruskou státnost je předmětem diskusí dodnes, s Masarykem shodný postoj zastává např. i dnešní významný petěrburgský historik Ruslan G. Skrynnikov (Tragedija Novgoroda, Moskva 1994), který poukazuje na to, že celá severozápadní oblast nebyla pod jejich vlivem, především Novgorod. Naopak za zlom v ruském vývoji považuje rok 1478, kdy Ivan III. po krvavé a kruté válce dobyl Novgorod a připojil ho k Moskvě. Zlikvidoval tehdy všechny novgorodské zvyklosti (včetně věče), zkonfiskoval všechnen majetek novgorodských bojarů a s krutou rázností potlačil jakýkoli možný odpor. Např. zajatce, které vítězové nepopravili, označili uřezáním nosu a uší, aby je poznamenali.

10. Diskuse jsou i o roli Ivana Hrozného v ruských dějinách. Masaryk píše o vědomé tvorbě velestátu, totéž uvádí již jmenovaný Sacharov (c. d. v pozn. č. 7), ten při popisu promyšleného potlačení bojarů udává, že Ivan poslal do vyhnanství knížata Jaroslavské, Rostovské, Starodubské (celkem 80 rodin), Kurakinovy (2 rodiny), Morozovovy a další (celkem 12 rodin) a že veškeré jeho snažení, tj. teror, mělo jeden cíl: útok na soukromý majetek, který si přivlastnil, a samozřejmě i snahu o jejich plné podřízení. Český historik Milan Švankmajer naopak uvádí, že jeho činy byly výsledkem jeho *duševní choroby*, stihomamu, *zuřivé krvelačnosti* a že je *podnes obtížné pochopit, kam Ivan Hrozný směřoval. Zřejmě to nevěděl ani on sám.* Švankmajer, M. - Veber, V. - Sládek, M. - Moulis, V.: Dějiny Ruska, Praha 1995, str. 41 - 45. Ivanovi Hroznému věnoval celou kapitolku i Tucker ve svém díle o Stalinovi, chápe ho jako *původce* samovlády, který terorem vytvořil mocný centralizovaný stát, hovoří dokonce o jedné z prvních *revolucí shora*. Píše: *Politický absolutismus nebyl prastarou neodmyslitelnou součástí ruského života, ale produktem historických okolností a procesu budování moskevsko-ruského státu. Důležitou okolností bylo, že Rusové předtím dlouho podléhali tatarské nadvládě.* Tucker, R. C.: Stalin, Liberec 1995, str. 18 an.

cení Ključevským, asi nejvýznamnějšího historika carského Ruska.¹¹⁾ Petr zaútočil na Rusko jako smršť a nasadil mu pevně obruče tvrdého absolutismu. Pro urychlení průmyslového rozvoje (ten záviděl Evropě) a větší vojenskou moc (rozhodně si chtěl zajistit přístup k mořím jako první zahajovací část své dobovačné cesty na Západ) s nadměrnou krajností úplně rozdupal ruskou společnost, jejího ducha i obyčeje. Zrušil zemské sněmy (dokonce *zahnal i vzpomínku na ně*, píše Ključevskij), osedlal si pravoslavnou církev, daně a jiné povinnosti zvyšoval do extrému, mobilizací vyhladil celé kraje, 1714 učinil rolníky přímým vlastnictvím šlechticů a bezohledně plýtvat energií i krví lidí. Celé 18. století se valilo za Petrem a ani 19. století nebylo výjimkou, i když už doba značně pokročila. Masaryk píše:

Absolutismus byl zabezpečen. Ačkoliv nová dynastie Romanovců po meči brzy vymřela, mohli přece cizí, na trůn dosazení císařové vykonávat samovládu nerušeně. Notorické nevěstky byly ochotně uznávány, jen duševně choří tyraní byli po asiatsku odklizeni rodinnými a palácovými revolucemi.

Příkladu, který dal Petr svým vlastním synem Alexejem, bylo následováno. Ivan VI. byl zavřen do Šlisselburku a zabit, ačkoliv byl choromyslný. Slabomyslnému Petru III. se nevedlo lépe. Jeho manželka Kateřina II. ho sesadila a nechala zemřít po čtyřech dnech hemoroidální kolikou a mozkovou poruchou, a též osud stihl Pavla I., syna Kateřiny II., jenž zešlel. Teroristé, kteří zabili Alexandra II., mají mnoho slavných učitelů. Tehdy viděli ovšem i mužové jako Voltaire v Kateřinině jednání proti vlastnímu manželovi jen rodinnou věc.¹²⁾

Snad první s vášnivým odporem proti despotické vládní soustavě vystoupil A. N. Radiščev se svou knihou *Cestopis z Petrohradu do Moskvy* (i když si ji Rusové mohli volně přečíst až po roce 1905). Byla to zajisté nejslavnější ruská kniha 18. století. Radiščev ruskou státní moc nazýval *obludou* a měl pro ni epiteta jako např. *křivá, drzá, ohromná, stotlamá, řvoucí* apod. Samoděržaví mu byl *stav nejprotivnější lidské přirozenosti* a Petrohrad jako vládní sídlo carů bylo *obydlí tygrů, kde rdousí slabého a lížou paty vládě*.¹³⁾

ODKAZ RUSKÝCH DĚJIN

Přehlížíme-li moderní ruské dějiny, je zřejmé, že hlavní problém Ruska je v tom, že je od konce 17. století největším evropským státem, že disponuje nesporným velkým přírodním bohatstvím, že má také početný lidský potenciál, a přesto je stále zaostalé a přes všechny snahy se nemůže dostat na úroveň vyspělejších států, natož do popředí.

11. Ključevskij, V. O.: Ruské dějiny I - IV, Praha 1929.

12. Masaryk, T. G.: Rusko a Evropa I., c.d. v pozn. č. 9, str. 78 - 79. Dnes s Masarykovou charakteristikou jako celkem budeme těžko souhlasit. Masaryk nepostřehl, že dějiny píše vítězové, a učinit např. z Pavla I. duševně chorého bylo poněkud přitažené za vlasy (totéž však opakuje ještě Švankmajer, c. d. v pozn. č. 10, str. 206 an.). V Pavlově polské přítelice pokračoval jeho syn Alexandr, Pavel obnovil nástupnictví podle práva prvorozenosti, měl spořádanou početnou rodinu (devět dětí) a také velké expanzivní plány, osvobodil Řecko, stal se velmistrem maltézského řádu, Suvorova poslal do Evropy, byl s Napoleonem i proti němu, zasadil se o dobrovolné připojení Gruzie a donské kozáky poslal k Indu. To všechno podporovali i jeho nástupci.

13. Radiščevovu knihu jsme si přeložili mnohem později.

14. Podrobný rozbor těchto otázek a řadu dalších příkladů uvádí Kennedy, P.: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500 - 2000*, Praha 1996 (angl. 1988), zvl. str. 288 an. Viz také systematický výklad vlády Mikuláše II. - Veber, V.: *Mikuláš II. a jeho svět*, Praha 2000.

První tedy, co nás na ruských dějinách upoutá, je systematické zaostávání a pokusy o *velké skoky*, jejichž cílem je dohonit vyspělé státy. Největší skok vpřed, který ale bolševická historiografie zapírala, se uskutečnil na přelomu 19. a 20. století za posledního cara Mikuláše II. Např. výroba oceli, což je pro toto období důležitý hospodářský ukazatel, vzrostla v Rusku mezi lety 1885 a 1913 ze 183 tisíc tun ročně na 4,9 milionu a téměř se přiblížila tehdejším světovým mocnostem.¹⁴⁾ Přesto byla zaostalost patrná a zjevná.

Základní příčinou je tzv. hypertrofie říše, přílišná velikost, kterou stát není schopen zvládnout. Jan Slavík píše, carismus (tj. hlavní příčina zaostalosti říše) je *výplod nesmírného rozmachu teritoriálního, jemuž nepostačil rozvoj administrativy*.¹⁵⁾ Stejný názor je běžně přijímán, nikoli však u ruských historiků, kteří s ním v zásadě nesouhlasí. Např. anglický historik E. H. Carr, dnes už považovaný za klasika, píše:

*Obrovská rozloha území, nepřerušovaná žádnými přesně určenými geografickými obrysy nebo etnografickým rozdělením, což přispělo ke vzniku ruského státu, drsné klimatické podmínky na jeho větší části a nevýhodné rozdělení jeho nerostného bohatství - to byl skutečný důvod zaostalosti Ruska ve srovnání s materiálním vývojem západní Evropy. Velké vzdálenosti, které musela překlenout vládní organizace, způsobovaly, že výstavba státu v Rusku byla velmi pomalým a obtížným procesem.*¹⁶⁾

Rusko carů nepřetržitě rostlo (Slavík spočítal, že v posledním století přibližně ročně o plochu celých Čech a A. von Hedenström, že mezi lety 1700 a 1900 rostlo denně o 104 m² a získávalo také denně průměrně 300 nových obyvatel,¹⁷⁾ bylo militarizováno a nebylo sto vstřebat stále nové a nové přírůstky. Ty odčerpávaly vlastně nejaktivnější část obyvatelstva a tak ho vyřazovaly z působení ve vnitřní politice státu. Udržovat takto rostoucí říši a vyřešit problém správy tak rozsáhlého a často nedostupného území bylo nad síly ruského státu, nad jeho hospodářské možnosti. Není o tom pochyb, i když si to Rusové jen málokdy připouštějí, byla to základní příčina jejich trvalé zaostalosti.

K tomu ovšem přistupovaly tzv. specifické zvláštnosti ruských dějin. V prvé řadě, jak každého napadne, to byl od Evropy odlišný politický a společenský systém. Zatímco se v Evropě na začátku 20. století už viditelně hlásila k životu demokracie, i když jí agresivní národní státy kladly nesčetné překážky, v Rusku panoval neskutecný absolutismus, samoděržaví, které s naprostým úspěchem umrtvovalo veškerý společenský, politický a kulturní pohyb i život. Musíme však uvést, že nás dnešní současné zkušenosti a poznání i pohled zpět nutí prohlásit, že to pravděpodobně nebyla základní překážka bránící hospodářskému pokroku a vývoji. Věříme sice v blahodárnost spojení demokracie s úspěšným hospodářstvím a v jejich vzájemné příznivé ovlivňování, ale klasicky se v tomto smyslu v Evropě vyvíjela jen Británie a Francie, zatímco už Německo posledních Hohenzollernů zajistilo *hospodářský zážrak* jako nedemokratická a spíše autoritativní země - v tomto smyslu máme i dodnes mnoho příkladů téhož druhu, včetně Japonska i Číny.

14. Podrobný rozbor těchto otázek a řadu dalších příkladů uvádí Kennedy, P.: Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500 - 2000, Praha 1996 (angl. 1988), zvl. str. 288 an. Viz také systematický výklad vlády Mikuláše II. - Veber, V.: Mikuláš II. a jeho svět, Praha 2000.

15. Slavík, J.: Základy carismu, Kladno 1927, str. 12.

16. Carr, E. H.: Socialism in one country 1924 - 1926, Vol. I., New York 1958, str. 7 an.

17. Slavík, J.: Základy carismu, str. 12 - 13, a Veber, V.: Mikuláš II. a jeho svět, str. 99.

To, co Rusku chybělo zcela, byla slabost aristokracie, měšťanstva a církve, tj. jakýchsi středních vrstev, které měly stát (a nestály) mezi absolutním vládcem, tj. carem, a lidem, tj. ruskou společností. Jen střední vrstvy jsou schopny modernizovat zemi na zdravých principech, v tomto smyslu jsou nezastupitelné. Bez jejich energie život jen skomírá, ostatně to z velké části platí až dodnes. V Rusku nic podobného jako střední vrstvy neexistovalo. Bylo to jistě též v souvislosti s ohromnou rozlehlostí říše, vždyť nepříznivé klimatické, geografické a komunikativní podmínky samy od sebe izolovaly obyvatelstvo Ruska jak mezi sebou navzájem, tak i ke vztahu k centru - ještě v polovině 19. století se o Rusku s oblibou a po pravdě tvrdilo, že zdejší cesty jsou schůdné jen asi tři měsíce v roce, jinak je zaplaví sníh, anebo ještě horší, všudepřítomné bláto (to např. strašilo nacistické útočníky za druhé světové války až do konce života¹⁸). O neexistenci středních vrstev se ovšem přičinil i stát, zvláště Petr I. Ruská aristokracie byla natolik podřízená ústřední moci, že byla nesamostatná, dosud jakžtakž samostatní bojaři byli likvidováni. Pravoslavná církev se pak spokojovala s místem duchovní služby při carské samovládě. Rolníci a sedláci, z nichž by se mohli postupně vytvořit noví modernizátoři společnosti (jako tomu bylo v jiných evropských státech), se díky Petrovi stali nevolníky.

Nezastupitelné svědectví o poměrech v Rusku nám v 1. polovině 19. století zanechal francouzský markýz de Custine. Tak jako Tocqueville i on prokázal jasnozřivost úsudku, stranil liberalismu a vášnivě odmítal jakýkoliv etatismus (důraz na stát) a zvláště despocii. Tocqueville navštívil ovšem v Americe ráj a budoucnost Evropy (podle svého přesvědčení) a na dlouhá léta odhadl směr politického vývoje západoevropské či atlantické civilizace, de Custine navštívil v Rusku peklo a popísem carské autokracie jakoby předpověděl totalitní režim ruských bolševiků.¹⁹ Tvrdil, že v Rusku stát ovládá vše a neoživuje nic, že je to říše strachu, kde každý cizinec je podezřelý, že pýcha moci je zde tak obrovská, že soupeří i s mocí Boží, že u základu všech opatření je vždy násilí a zvůle, že ruští lidé, kteří jenom předstírají, že jsou stejní jako Evropané, nejsou ovládání ničím jiným než strachem a silou a že v okamžiku, kdy se zdá, že člověk upadl v nemilost, je pohřben, že ruská říše jakkoliv veliká, není nic jiného než vězení, k němuž klíče má car, že společenský život v této zemi je permanentním spiknutím proti pravdě, že ruská civilizace je barbarská a že je to dobyvačná společnost, jejíž síla nespočívá v myšlení, nýbrž ve válce, že politický systém v Rusku by nepřežil ani dvacet let svobodné komunikace se západní Evropou, že největší potěšení lidí je opilství, jinými slovy, zapomenutí atd. atp. *Lidský život, tvrdí de Custine, je pro Rusy málo důležitý. Soudě podle je-*

18. Např. belgický nacist Degrelle takto charakterizuje podmínky válečných bojů v Rusku (a samozřejmě tím také poněkud omlouvá porážku): *Kdo si neuvědomí, jak důležité bylo v problému Ruska bahno, nemůže pochopit, co se po čtyři roky na východní frontě dělo. Ruské bahno nepředstavuje jen bohatství ... ale i obranný val. Je to dokonce účinnější obrana než sníh a mráz ... Ruské bahno je nepřemožitelné. ... a dále pokračuje: Cestu největšímu a nejrychlejšímu vítězství přehradily bahno, prostě bláto, obyčejné prastaré bláto, neproniknutelné, mocnější než všichni stratégové, zlato, rozum i lidská hrdost. Degrelle, L.: Tažení v Rusku 1941 - 1945. S SS divizí Wallonie na východní frontě, Praha 1996, str. 22.*

19. Viz *de Tocqueville, A.*: Demokracie v Americe 1. 2., kniha začala vycházet 1835, my jsme si ji přeložili teprve v nedávné době. Kniha markýze *de Custine* vyšla ve Francii pod dvěma názvy, původní *La Russie en 1839* byl změněn na pozdější *Lettres de Russie* (Dopisy z Ruska), poprvé 1843 (je zajímavé, že dědeček i otec markýze skončili v Paříži na popravišti 1793 a 1794), byl to bestseller 19. století, ve Francii vyšla za autorova života dvanáctkrát, 1844 již byl na světě anglický a německý překlad. Český překlad zatím nemáme, jen poslední kapitola (Resumé cesty) vyšla zkráceně v časopise *Revolver Revue* č. 21, Praha 1993.

jich melancholické nálady, jsou neteční k vlastnímu životu, stejně jako k životu ostatních. Údělem Rusů je podle něho nejenom se stále přetvařovat, ale předstírat něco, co není. Jsou to prý nešťastníci, kteří musejí snít ve spánku, aby byli šťastni. K naší otázce společenských poměrů v Rusku se mj. vyslovil takto:

Ruský národ neexistuje. Existuje car, kterému patří nevolníci, a existují dvořani, kteří též vlastní nevolnické sedláky. To všechno je sotva možné nazvat národem. Poměrně nepočtená střední třída se do značné míry skládá z cizinců. Její řady rozšiřují zbohatlí sedláci, kteří se vykoupili z nevolnictví, a malý počet drobných úředníků, kteří dosáhli vyšších hodností. Budoucnost Ruska závisí od této třídy. Ale ta se skládá z tolika různorodých prvků, že její sjednocení je málo pravděpodobné.

A na jiném místě, v závěru knihy, uvádí:

Jestliže Vaši synové budou jednou nespokojeni s Francií, řekněte jim, aby jeli do Ruska ... Kdokoliv Rusko dobře prozkoumal, bude žít spokojeně kdekoliv jinde. Je dobré vědět, že existuje společnost, v níž je štěstí nemožné, protože podle zákona lidské přirozenosti nemůže být člověk šťastný, nemá-li svobodu.

Dodejme, že ruská buržoazie byla tak slabá proto, že veškerý kapitalistický vývoj kontrolovala carská vláda, a to z vojenských důvodů. Více než polovina všech investic přišla ze zahraničí. Car a jeho úředníci nebrali ohled na postavení a zájmy ruských lidí, nesnažili se je zainteresovat na hospodářském rozvoji - bylo jen přirozené, že ti měli sklony obrátit se proti vládě. Ruský rolník - a na začátku 20. století to bylo stále více než 80 procent všeho obyvatelstva - přímo vyzařoval zaostalost, veškerý jeho program bylo neplatit daně a zničit šlechtice - vlastníky půdy a získat jejich majetek.

Své ovšem připojily politické krize, různé nedostatky a neschopnost autoritativní vlády v Rusku, ať už šlo o cara, jeho kamarilu či nejbližší pomocníky. Úkoly, které vyplývaly ze zjevného hospodářského růstu, nedokázali všichni dohromady řešit, přerůstaly jim přes hlavu a stále obtížněji vytvářeli vhodný prostor pro kvetoucí konjunkturu. Veškerý život totiž ovládal car a centralizované instituce, nebyli omezeni zákony, a naopak byli vybaveni absolutní mocí. Car a jeho úředníci jmenovali všechny další úředníky a osobní postup byl odvislý od toho, jak ten který úředník sloužil centrální moci (tak postupně ničili všechny, kteří vynikali samostatností). Navíc všechno střežila a každé iniciativě překážela stále vlivnější byrokracie, která měla k nezávislosti rovněž daleko a tak soustřeďovala v sobě, pečlivě rozvíjela a přímo s láskou opečovávala všechny možné zlotřilosti byrokratické správy, jako byla korupce, úplatnost i vytríbené zlodějství ve velkém (Mikuláš II.: oni by ukradli i mé válečné lodě, jen kdyby věděli, kam je ukrýt). Je samozřejmé, že v takovém státě byl na velké zloděje jiný metr, v podstatě se jim nic nemohlo stát, nejčastěji byli přeloženi. Ale nejzávažnější byla neexistence opozice, která by alespoň občas a třeba nesměle upozornila na možná úskalí. Žádná opozice znamenalo také žádný odlišný program, žádné diskuse a žádná konzervativní, demokratická či jiná ideologie, jediné snad v podzemí či hluboké ilegalitě. Byl to mrtvý svět, nepřipravený bránit se čemukoliv a schopný přijmout cokoliv.

Na začátku 20. století tedy Rusku ztěžovala život neřešená rolnická otázka a život rolníků na hranici bídy a všeobecné zaostalosti (i v úrodných dobách se pohybovali mezi hladem a hladomorem), autokratická vláda ruských carů, zvláštní typ industrializace řízené převážně státem, trvale přítomná imperiální politika, z níž vyplýval militarismus zahrnující veškerý život státu a - co jsem zatím neuváděl - i národnostní konflikty ve vlastní zemi: Rusko se chtělo tvářit jako národní stát Rusů (a

také usilovně rusifikovalo zem, i s pomocí pravoslaví), ale bylo koloniální říší. Problém byl v tom, že mnohé národy v říši byly vyspělejší než Rusové a cítily se i chovaly, jako když žijí v žaláři.

Zvláštní kapitolu tvoří ruští dělníci, především jich bylo zoufale málo. Ruští marxisté počítali za dělníka kdekoho, vždyť marxismus jim dával návod, jak napravit svět a vytvořit nový: mělo se tak stát s pomocí dělnické třídy. Ale nalézt v Rusku její masovou existenci se nedařilo. K roku 1913 bylo v Rusku všeho všudy asi 2,5 milionu dělníků, což tvořilo přibližně 1,4 procenta všeho obyvatelstva. A navíc byla to mladá společenská síla, rekrutovala se ze zemědělství, a nikoliv z řemesla, soustředěna byla do několika průmyslových středisek a převážně do velkých závodů. Bolševici si toho cenili, prý za sebou nevěleče tíži minulosti jako v dělníci Evropě a prudká změna poměrů i roztržka se včerejším dnem²⁰⁾ ho učinila vnímavějším pro revoluční akci. Ruský proletariát byl sice svěží, ale také negramotný, zaostalý, bez pracovní, kulturní i technické výchovy. Bylo celkem přirozené, že musel být veden speciálně připravenými profesionálními revolucionáři - ale to už byl plán Leninův, který také se svou kohortou realizoval.

Opomenout ovšem nelze ruskou inteligenci, velká část ruských intelektuálů propadla radikalismu. Mnozí byli osloveni marxismem, vykládali si ho samozřejmě po svém, upravovali ho na ruské poměry. Nakonec s jistotou dospěli k rozhodnutí vytvořit v Rusku nový světový řád, který nikdy na zemi neexistoval (nebo snad v bájném věku), a to je vedlo k touze i snaze po naprostém zničení existujícího systému. Např. i takový Berdjajev, kterého jistě nelze podezřívát ze sympatií k bolševikům, věděl už na začátku první světové války v roce 1914, že právě teď odbíjí hodina, kdy slovanská rasa v čele s Ruskem bude hrát dominantní roli v životě lidstva.²¹⁾ Dá se obecně říci, že i reformy byly drtivě většinou ruské inteligence trnem v oku, rozhodně o ně nestáli. Z nedostatků vlády, kterých měli po ruce dost a dost, učinili nakonec všeničivou sílu. Svě utopie ovšem postupně dokázali spojit s touhou po moci i po majetku, až vydatně přispěli k nastolení prostředí nestability a trvalého zmatku.

Ruská společnost, mám-li dojít k závěru této úvahy, se vyznačovala jistými typickými rysy politické kultury, která se v Evropě v takovém rozsahu nevyskytovala. Bylo to bezesporne dědictví ruské historie. V první řadě byla ruská společnost ovládaná, podřízená, a to autoritativní vládě, tzv. nejtvrďšího v Evropě známého dosahu (bolševici ji dokázali ještě přitvrdit, jak uvidíme dále, ale zcela v duchu carských praktik). Každá carem ustavená vláda (v posledním období carského Ruska) inklinovala k tomu, aby zabránila změnám, nic neriskovala, udržovala život jak v kalném nehnutém rybníku. Vládnout nad tak velkým územím nebylo ovšem jen tak, šlo to metodou přenášení moci na podřízené (a dobře vychované a připravené, tj. služebné) nižší úřady a s preventivním strachem, kterého se mělo dostat každému podle potřeby či zásluh, ale byl všudepřítomný. Snadno mohl vzniknout dojem, že jeho míra má vliv na kvalitu služeb moci podřízených úředníků, vojáků a jiných vládnoucích vrstev i elit. I další rysy typické ruské politické kultury se týkaly ovládnutí lidí, šlo vlastně o svérázné metody autoritativních vládců, vypracované a ozkou-

20. To píše Lev Trockij ve stati Zvláštnosti vývoje Ruska, in: Dějiny ruské revoluce 1905 - 1917, díl 2., Praha 1935, str. 30.

21. Berdjajev, N. A.: Duše Ruska, Praha 1922, str. 13. Jak jsem už uvedl, Berdjajev napsal tuto esej v prvních měsících války, tj. v druhé polovině roku 1914.

šené v historicky poměrně dlouhé době. Vláda disponovala jistou mystikou (byla od Boha a prezentovala Boží záměry na zemi), navíc měla ve své jedinečnosti i cíl šířit toto jediné pravověrné křesťanství a postupně být pravým Římem nemocného okolního světa. Neváhala ani před potřebou vnější svět napravit, pokud k tomu byla jen trochu příležitost, a stále k tomu sbírala síly. Doma, ve vlastní zemi, existovala ovšem nepřekonatelná propast mezi vládci a ovládanými se všemi z toho vyplývajícími následky: absolutní moc i práva, výsady, nedotknutelnost apod. na jedné straně, na druhé straně absolutní bezmoc a podřízení, pro niž platilo spíše živoření než život. Smrt byla často vysvobozením z tak těžkého náročného života. Co nejméně majetku měla ovládaná, podřízená většina, tím lépe pro vládnoucí menšinu - majetek prý kazí charakter, tvrdili obvykle. V Rusku převažovala tzv. pospolná organizace, lidé byli organizováni - nikoli bez jejich souhlasu a se státní pomocí, v občině, miru, mj. i proto, aby mohli bez problémů platit daně svému státu s pomocí tzv. kolektivního ručení (znamenalo to na druhé straně, že drtivá většina rolníků, a tedy občanů Ruska, byla připoutána k domovské obci). Ruští historici tento stav, kdy kolektiv kontroluje každé individuum a propojuje vzájemnou pomoc s povinnostmi, s jistým sociálním zabezpečením, s ochranou slabého a omezením silného a tak si ho většinou na celý život podřizuje, nazývají středověkým kolektivismem, který ovšem přetrvával až do let 1917 - 1918. Stát tedy podporoval kolektivismus, ale ze zcela jiného hlediska, než měl na mysli Marx. Ruský lid neboli veřejnost měla mít na život pasivní a fatalistický názor, o to se starala církev, kultura i správní orgány. Jen ne žádné individuality, nové názory, iniciativa a podobné novoty, to všechno bylo, když ne mimo zákon, tak mimo životní styl a správné chování. O demokracii ruská veřejnost v podstatě neslyšela, a když, tak jedine v nenávislném tónu, ať už šlo o zaníceného revolucionáře, nebo třeba Dostojevského - bez problémů se na tom shodli. Také neměla s demokracií sebemenší zkušenost, rok 1917 - byl spíše anarchií, než setkáním s demokratickými zvyklostmi Evropy.

KONTINUITA A ZMĚNA

Považuji za naléhavé předem uvést, že napětí mezi protikladnými principy kontinuity a změny je pravděpodobně základem historie. Kontinuita je nepřetržitě nenápadně rozměňována, a na druhé straně žádná změna, sebenásilnější revoluce a přeměna poměrů nedokáže zcela zpřetrhat kontinuitu mezi minulostí a přítomností, i když se to v první době jednoznačně zdá. To věděl již Tocqueville, když posuzoval Francouzskou revoluci 18. století.

Víme, že i bolševici rázně odmítli dědictví minulosti a zdálo se, že ráznost i nekompromisnost jsou zcela ojedinělé a legitimní. (I slavný básník Alexandr Blok dokázal ve své básni *Dvanáct* napsat: *Prásknem si taky na Svatou Rus.*) Účastníci událostí museli mít pocit, že zlom v kontinuitě je absolutní a vítězství revoluce je po všech stránkách neodvratné a rozhodné. Ale jakmile dojde k vývoji revoluce a k jejímu částečnému, dílčímu (nikdy nejde o absolutní) naplnění, ihned vstupuje na scénu tradice, tendence ke konzervaci, což vše brání změně, a to stále účinněji. Ve skutečnosti i v období změn a náhlých převratů spolu nepřetržitě bojují principy kontinuity a změny, prolínají se a v zásadě platí, že čím dále se vzdaluje první impulz k revolučním změnám, tím více získává kontinuita na převaze i významu. A v

klidných dobách, kdy se nic neděje, má kontinuita a tradice plný prostor k svému životu a naplnění. V historii je vše v *proudu, ve stálých přechodech a vzájemném prolínání* (Burckhardt²²).

Carr²³) uvádí tři důvody pro postupné vítězství kontinuity. Předně každá revoluce vychází ze specifického prostředí, které nedokáže radikálně a ve velké míře změnit, a pracuje s lidmi, kteří jsou více či méně spjati s předcházejícími poměry, s jejich zvyklostmi i předsudky, jejichž prizmatem všechno posuzují. Tak se kterákoli revoluce - podle Tocquevilla i Francouzská - stává nutně nikoli přerušením, ale pokračováním běhu historie té které země. Druhým Carrovým důvodem je poznatá skutečnost, že definitivním vítězstvím revoluce se charakter událostí neustále mění ve prospěch kontinuity. Z hlediska techniky vládnutí jsou prý všechny vlády stejné, a jakmile kdokoli ovládne vládní pozice, zastavuje většinou jakékoli změny, a kontinuita je v sedle. A čím je revoluce důslednější, tím více nepřátel si vyrobí ve vlastních řadách, kritiků *zrady* jejích vlastních ideálů je nespočet. Tendence vlády je zřejmá: absolutismus králů je vystřídán absolutismem *jakobínů* a následně absolutismem císařů. Akt přeměny revoluce z teorie v praxi totiž v sobě skrývá kompromis. A konečně třetí Carrův argument spočívá v tom, že každá revoluce jednou skončí a náhle před ní stojí povinnost vyrovnat se či navázat kontakty s jinými, okolními státy. A protože se geografické faktory, ekonomické podmínky a jiné vztahy v zásadě nemění, vynořují se z nepokojů v podstatě nepoškozeny - revoluce na ně musí navazovat a revolucionáři snadno spojují svůj abstraktní program, ideje, zásady apod. se zájmy státu, kterého se zmocnili. Nadále propagují své doktriny s rozšířením moci svého státu, jako revoluční Francie vládu rozumu s vládou Francie, osvobození národů s dobytím států, evropskou revoluci s panstvím Francouzské revoluce v Evropě apod., jdou tedy ve stopách impulsů svých dějin. Uvidíme, že to všechno se týká i činnosti ruských bolševiků, svou revoluci chápali zprvu jako celosvětovou (nikoli jako primárně ruskou, ta pro ně neměla smysl ani vyhlídky na její udržení), ale brzo se uchýlili k upevnění národní budovy. Nakonec šlo o pokus o upevnění ruské národní tradice, namířený proti vlivům ze Západu a ke snaze dohonit ho a překonat (zcela bez schopnosti inovovat svůj postoj pokračovali v Stolypinově programu industrializovat Rusko po západním vzoru a konečně překonat svou časovou vývojovou ztrátu). Tak jako se křesťanství zahalilo do okázalostí císařského Říma, když pod vlivem kompromisu s mocí a výhodami odložilo splnění svých slibů, jako byl např. druhý příchod Páně či ráj na zemi, na neurčito, tak se bolševismus zahalil do okázalostí ruského národního státu a věc Ruska a věc bolševismu začala splývat v *jeden nerozlišený celek* (Carr).²⁴⁾

22. Burckhardt, J.: Úvahy o světových dějinách, Olomouc 1996, str. 73. Úvahy jsou vlastně Burckhardtovy vysokoškolské přednášky na basilejské univerzitě, které ukončil v roce 1873, knižně vyšly německy až 1905. Revoluci chápe Burckhardt jako *oslňující frašku nadějí*, požádanou pro široké vrstvy národa v obrovském měřítku (str. 152) a dodává, že po jejím ochabnutí se hned organizují *dívější mocenské prostředky staršího ražení, policie a vojsko* do své někdejší podoby (str. 163). Rozbor dějin ruské revoluce (a jejího vývoje) z hlediska kontinuity a změny viz též Krejčí, J.: Dějiny a revoluce, Praha 1992. Bezkonkurenční dílo o *kontinuitě* ruských dějin mají Poláci. Autor v něm dokazuje, že *zřízení, které zavedl bolševismus, je dovršením despotie, panující v Rusku po věky*. Kucharzewski, J.: Od Bialeho caratu do Czerwonego, t. I - VII., Warszawa 1923 - 1935. V roce 1990 vyšla ve Varšavě pod tímž názvem jednosvazková zkrácená verze (je též k dispozici anglicky).

23. Carr, E. H.: c. d. v pozn. č. 16, str. 4n.

24. Stejně je běžně posuzována čínská revoluce, Nicolas D. Kristof a Sheryl WuDun (Čína se probouzí - boj o duši rozvíjející se mocností, Praha 1996 - angl. 1994) docházejí k závěru, že čínský komunismus *není ani tak roztržka s čínskou minulostí, ale spíše její pokračování* (str. 106) a že čínská komunistická elita, která se už vůbec nezajímá o ideologii, ale jen o peníze a moc, je dávno *svedena* čínskou tradicí. Myšlenka *tržního leninismu* je vskutku originální (str. 401).

Resumé:

The History of Russia

The article represents an excerpt of a larger work which describes the continuity of Russian history, concentrating on the links of Bolshevik and imperial regimes and on the necessary multiplied links of the system and the life of a large state.

Discussions have been held for many years, since Bolsheviks stressed the fact that the new political system (i. e. *soviet* system) represented an entirely new quality of political existence which is not linked with the past.

The author underlines the features of Russian politics which characterize the Russian empire throughout its existence. Also the problems are mentioned which have been present but left unsolved as well as the heritage of Russian history that Bolsheviks had to cope with.

At present, Russia presents a postcommunist imperial state, not yet democratic, struggling to overcome its political and economic backwardness and to catch up with the West.